

**ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.**

«ԲԱՐԻԴՐԱՑԻԱԿԱՆԻՑ»

«ՀԱՏՈՒԿ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ»

Հայ-իրանական հարաբերություններն ունեն դարերի պատմություն, սակայն 1991 թ.¹ Հայաստանի անկախացումից հետո, հայ-իրանական տնտեսական, քաղաքական, գիտական, մշակութային և միջմարզային կապերը ստացան որակական նոր բնույթ¹: Իրանում առկա մեծ և ակտիվ հայկական համայնքը նպաստում է կապերի ամրապնդմանը ինչպես հասարակական ոլորտում, այնպես էլ քաղաքական մակարդակում: Իրանում ապրող հայերը ներկայացված են մեջլիսում: ԻԻՀ վերջին երեք նախագահների կառավարման տարիներին (Հ. Ռաֆսանջանի, Մ. Խաթամի, Մ. Ահմադինեժադ) Հայաստանի հետ հարաբերություններում հիմնականում պահպանվել են նույն ձևով՝ բարեկամական, բարիդրացիական:

Հ. Ռաֆսանջանիի կառավարման տարիներին զգացվում էր երկուստեք ճանաչողական բնույթի գործելակերպ, ինչպես նաև խիստ արդիական էր Ղարաբաղյան խնդիրը, որի ժամանակ Իրանը փորձում էր վարել զգուշավոր քաղաքականություն: Խաթամիի և Ահմադինեժադի կառավարման տարիներին՝ արցախյան ճակատում առկա հրադադարի և ընթացող բանակցությունների պայմաններում, հնարավոր եղավ ավելի ակտիվացնել հարաբերությունները:

Նույնը նկատվում էր նաև հայկական կողմում: Եթե հանրա-

¹ Հոդվածը գրելիս մեծապես օգտվել ենք ՀՀ արտաքին գործերի նախարարության արխիվային նյութերից, մամուլից, դիվանագետների և քաղաքական գործիչների հուշերից:

պետության առաջին տարիներին՝ Լ. Տեր-Պետրոսյանի օրոք, ակնհայտորեն բացակայում էին դիվանագիտական էլիտան և այն փորձառությունը, որ անհրաժեշտ էր շփվել իրանական կողմի հետ, ապա տարիներ անց՝ Ռ. Քոչարյանի և Ս. Սարգսյանի օրոք, նկատվեց իրանական դիվանագիտության հետ շփվելու «գործիքների» ավելացում, ինչին նպաստեց նաև Ղարաբաղյան ճակատում համեմատական անդորրը:

Հատկանշական է, որ եթե պայմանական նշենք, ապա հայ-իրանական հարաբերությունների կուլմինացիան, ըստ իս՝ կարելի է թվագրել 2004 թվականից, երբ առևտրաշրջանառության մեջ հատվեց 100 միլիոնի շեմը, երբ 2004 թ. առաջին անգամ ՀՀ այցելեց ԻԻՀ նախագահը, որից հետո նախագահների մակարդակով հաճախակիացան փոխայցելությունները: Հաջորդ նշաձողային իրադարձությունն էր 2007 թ. Հայաստան-Իրան գազատարի առաջին հատվածի բացումը, նույն թվականին՝ այլընտրանքային ճանապարհ դեպի Իրան և այլն:

Այսօր նկատվող պասիվությունը Հայաստանի կամ Իրանի քաղաքական վերնախավի կամքի նվազման հետևանք չէ: Կարծում ենք, որ Իրանի նկատմամբ կիրառվող պատժամիջոցները, այնուամենայնիվ, ազդել են տնտեսության վրա, և իրանական կողմը չի կարողանում իրականացնել այն ծրագրերը, որոնք օրակարգում են դեռևս 1990-ական թվականների սկզբներից:

Հայաստան-Իրան քաղաքական հարաբերություններն այսօր զարգանում են կայուն և հավասարակշռված հիմքի վրա, բարեկամության, անկեղծության, վստահության և կառուցողական ոգով, թեև ավելի քիչ ակտիվ, քան հայ-իրանական տնտեսական հարաբերությունները: Սակայն հարաբերությունների զարգացման տվյալ մակարդակին հասնելու համար երկու կողմի դիվանագետները տարիներ շարունակ մեծածավալ աշխատանք են իրականացրել:

1991 թ. սեպտեմբերի 21-ին՝ Հայաստանի անկախության հռչակումից հետո, Իրանի Իսլամական Հանրապետությունն առաջիններից էր, որ ընդունեց Հայաստանի անկախության փաստը (1991 թ. դեկտեմբեր): Դրան հետևեց 1992 թ. փետրվարի 9-ին Թեհրանում ստորագրված հռչակագիրը Հայաստանի և Իրանի միջև լիարժեք դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու վերաբերյալ²: Նույն օրը ստորագրվեց մեկ

² Հռչակագիր ԻԻՀ և ՀՀ միջև դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու մասին, ՀՀ ԱԳՆ, ցուցակ 5, գործ N 239:

այլ փաստաթուղթ՝ Հայաստանի Հանրապետության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության միջև «հարաբերությունների սկզբունքների և նպատակների մասին հռչակագիրը», որով կողմերը հավաստում էին բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու մասին՝ խարսխվելով երկուստեք տարածքային ամբողջականության նկատմամբ հարգանքի և միմյանց գործերին չմիջամտելու սկզբունքների վրա: Վերոհիշյալ փաստաթղթի ստորագրումից մեկ ամիս անց Թեհրանում և Երևանում բացվեցին դեսպանատներ:

Երկու երկրներն ունեին և այսօր էլ ունեն միասնական շահեր, որոնք ստիպում են հարաբերությունները օրեցօր առավել խորացնել: Հայաստանը Իրանի սահմանակից միակ քրիստոնյա երկիրն է: Պաշտոնական Երևանի հետ Թեհրանը չունի խնդիրներ և Հայաստանի հետ համագործակցությունը համարվում է հեռանկարային: Երկու երկրներն էլ շահագրգիռ են, որպեսզի Հարավային Կովկասի քաղաքական վիճակը լինի կայուն: Բացի այդ, Թուրքիայի ռազմական հզորացումը որոշակի սպառնալիք է երկու պետությունների համար էլ: Այդ ամենը երկուստեք շահերի ընդամենը մի մասն է կազմում:

1992 թ. փետրվարի 28-ին առաջին անգամ պաշտոնական այցով Երևան ժամանեց ԻԻՀ արտգործնախարար Ալի Աքբար Վելայաթին: Այցի հիմնական նպատակն էր քննարկումներ անցկացնել միջազգային և տարածաշրջանային հարցերի վերաբերյալ: Նա հանդես եկավ առաջարկությամբ, որով հավաստում էր Իրանի պատրաստակամությունը հանդես գալու միջնորդական առաքելությամբ՝ Ղարաբաղյան հակամարտության խաղաղ կարգավորման հնարավոր եզրերը ուսումնասիրելու համար: Այդ քննարկումների ժամանակ իրանական կողմը խոստացավ օժանդակել շրջափակման մեջ գտնվող Հայաստանին՝ իր տարածքով աշխարհի հետ հաղորդակցվելու համար: Իրանի արտաքին գերատեսչության ղեկավարը շեշտեց, որ Հայաստանին այլևս չեն սպառնա ցամաքային շրջափակումները³:

Այդ օրերին ԻԻՀ-ում ՀՀ դեսպանատունը մեծ ջանքեր ներդրեց, որպեսզի օգնի Հայաստանի քաղաքացիներին. «Դեսպանատան ջանքերով կազմակերպվեց բազմապիսի օգնություն Հայաստանի Հանրապետությանը (օրինակ՝ այլուրի առաքում Զանգեզուրի տարածաշրջանի բնակավայրերին, նորածին երե-

³ Վ. Բայբուրդյան, Իսլամական Հեղափոխության քառորդ դարը: Քաղաքակրթությունների երկխոսություն, Հայաստան-Իրան, Միհր, 2 (46), 2004, էջ 37:

խաներ ունեցող ընտանիքներին նավթավառների և նավթի առաքում, ֆինանսական խոշոր փոխանցումներ «Հայաստան համահայկական հիմնադրամին»⁴:

1992 թ. փետրվարին ՀՀ և ԻԻՀ Արտաքին գործերի նախարարությունների միջև ստորագրված փոխըմբռնման հուշագրի համաձայն՝ յուրաքանչյուր տարի երկու երկրների միջև քաղաքական խորհրդակցություններ պետք է տեղի ունենան: 1992 թ-ից ի վեր երկու երկրներն ունենում են ամենամյա քաղաքական խորհրդակցություններ, որոնք բարձր են գնահատում թե՛ իրանական, թե՛ հայկական կողմը՝ գտնելով, որ դրանք նպաստում են փոխադարձ վստահության ամրապնդմանը:

2001 թ. Իրանի և Հայաստանի համատեղ որոշման համաձայն՝ ՀՀ Ազգային ժողովում և ԻԻՀ Մեջլիսում ձևավորվեցին համապատասխանաբար Հայաստան-Իրան և Իրան-Հայաստան պատգամավորական բարեկամության խմբեր, որոնք մինչև օրս էլ սերտորեն համագործակցում են՝ իրականացնելով փորձի փոխանակում և երկուստեք շահերի ոլորտում գտնվող հարցերի շուրջ քննարկումներ:

2004 թ. առաջին անգամ պաշտոնական այցով Հայաստանի Հանրապետություն ժամանեց ԻԻՀ նախագահ Մ. Խաթամին: ԻԻՀ նախագահի այցով նոր էջ բացվեց հայ-իրանական հարաբերություններում: Այցի ժամանակ ԻԻՀ նախագահն անդրադարձավ Կովկասում տեղակայված օտար ուժերի ներկայությանը. «Թեհրանը և Երևանը դեմ են տարածաշրջանում արտասահմանյան ռազմական ուժերի տեղակայմանը և գտնում են, որ այն ապակայունացնում է իրավիճակը Կովկասում»⁵: Խաթամիի խոսքում ուշագրավ էր այն փաստը, որ նա հայ-իրանական հարաբերությունները որակեց որպես «հատուկ հարաբերություններ». Իրանի քաղաքականությունը միտված է հարևան բոլոր երկրների հետ լավ հարաբերություններ հաստատելուն, Հայաստանի հետ ստեղծվել են **հապուկ հարաբերություններ**: Իրանի և Հայաստանի ժողովուրդների միջև հարաբերությունները կարող են լավ օրինակ հանդիսանալ բոլոր նրանց համար, ովքեր ցանկանում են կողք կողքի ապրել՝ հարգելով միմյանց

⁴ Հարցազրույց ԻԻՀ-ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան (1992-1998 թթ.) Վահան Բայրությունի հետ, Երևան, ապրիլի 13, 2012 թ.:

⁵ Визит главы Ирана прежде всего будет способствовать развитию экономических отношений, уверен премьер Армении, <http://www.panarmenian.net/search/rus/>

ինքնիշխանությունը»⁶։ Հանդիպման ավարտին ստորագրվեց 7 համաձայնագիր։

Ընդհանրապես նախագահների մակարդակով իրականացվող փոխայցելությունները խոսում են երկկողմ հարաբերությունների դինամիկ զարգացման մասին։ 2006 թ. հուլիսի 5-ին ՀՀ նախագահ Ռ.Քոչարյանը աշխատանքային այցով մեկնեց ԻԻՀ, որտեղ հանդիպեց ԻԻՀ-ի նորընտիր նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժադիի հետ։ Բանակցությունների արդյունքում կնքվեց 7 հուշագիր, ըստ որոնց՝ կողմերը պարտավորվում էին համագործակցել էներգետիկայի, տնտեսության, արդյունաբերության, իրավական ոլորտներում, ինչպես նաև մշակութային ժառանգության բնագավառում։ Իրանի և Հայաստանի օրենսդիր մարմինները համաձայնության եկան էքստրադիցիայի վերաբերյալ, ըստ որի՝ համաձայնվող կողմերը պարտավորվում էին հայցի դեպքում իրենց տարածքում դատական հետապնդման մեջ գտնվող անձանց հանձնել մյուս կողմին⁷։

Ընդհանուր առմամբ, այսօր Հայաստան-Իրան քաղաքական հարաբերությունները զգալիորեն զիջում են Հայաստան-Իրան տնտեսական հարաբերություններին։ Սակայն, այդ ամենով հանդերձ, քաղաքական բնագավառում հայ-իրանական երկխոսության խոշոր ձեռքբերումներից կարելի է համարել ՄԱԿ-ում և միջազգային այլ կառույցներում Հայաստանի և Իրանի սերտ համագործակցությունը։ Այս տարիներին երկու երկրները միջազգային կազմակերպություններում գրեթե միշտ պաշտպանել և հարգել են միմյանց շահերը, իսկ եթե իրավիճակը խիստ լարված է եղել, ապա հիմնականում դիմել են չեզոքության քաղաքականությանը՝ փորձելով այդպես գոնե չվնասել մեկը մյուսին։

Կարծում ենք, որ ԻԻՀ-ի համար հայ-իրանական հարաբերություններն առավել հետաքրքրական են քաղաքական հարաբերությունների ենթատեքստում, քանզի միջազգային հարթակներում քրիստոնեական երկրի կողմից արտահայտած դրական մոտեցումները և վերաբերմունքը կարող են նրանց հետաքրքրել՝ ստեղծելով յուրահատուկ ֆոն մահմեդական Իրանի համար։

Հայաստան-Իրան տնտեսական հարաբերություններն, ի տարբերություն քաղաքական հարաբերությունների, գոնե առերևույթ, զարգանում են շատ ավելի արդյունավետ և դինամիկ։

⁶ Բաղալյան Գ., Հայ-իրանական հարաբերությունները 20 տարեկան են, Թեհրան, 2012, էջ 113-114։

⁷ Парламент Армении ратифицировал армяно-иранское соглашение об экстрадиции Баку. ИРНА. 20 декабря 2006 года.

1990–ական թվականներին Հայաստանի արտաքին տնտեսական կապերի մեջ Իրանը գրավում էր երկրորդ տեղը՝ զիջելով միայն Ռուսաստանին: 1994 թ. համեմատությամբ՝ երկու երկրների միջև ապրանքաշրջանառությունն ավելացավ երեք անգամ: Դրան նպաստեց նաև այն հանգամանքը, որ 1995 թ. ՀՀ–ի և ԻԻՀ–ի միջև ստորագրվեց համաձայնագիր առևտրատնտեսական համագործակցության վերաբերյալ: Այդ համաձայնագրի 1–ին կետով նախատեսվում էր փոխշահավետության հիման վրա և յուրաքանչյուր երկրի օրենսդրության շրջանակներում զարգացնել երկարաժամկետ առևտրատնտեսական համագործակցություն: 2–րդ հոդվածով հիմնականում ուշադրություն պետք է դարձվեր առևտրատնտեսական, ֆինանսավարկային քաղաքականության, բանկային գործունեության, արդյունաբերության, տրանսպորտի և կապի, գյուղատնտեսության, շինարարության ու ճարտարապետության, տուրիզմի բնագավառների վրա: 3–րդ կետով միմյանց պետք է տրամադրվեին առավելագույն բարենպաստության ռեժիմներ՝ առևտրատնտեսական հարաբերությունների գծով⁸:

Եթե 1993 թ. առևտրաշրջանառությունն Իրանի և Հայաստանի միջև կազմում էր ընդամենը 21,3 միլիոն դոլար, ապա 2011 թ. առևտրաշրջանառությունը երկու երկրների միջև հասավ 335 279 900 դոլարի, իսկ 2012 թ. ունեցանք մի փոքր անկում՝ 330 926 800 դոլարի⁹:

Չնայած առևտրաշրջանառության ընդհանուր աճի տեմպերին՝ առկա է մեծ ներուժ առևտրատնտեսական հարաբերություններն առավել խորացնելու համար: Այսպես՝ ՀՀ վարչապետ Տիգրան Սարգսյանը, 2012 թ. հուլիսին հանդիպելով ՀՀ–ում ԻԻՀ նորանշանակ դեսպան Մոհամմեդ Ռեիսիի հետ, առևտրատնտեսական հարաբերությունների զարգացման հեռանկար է համարել համագործակցությունը ոսկերչության, դեղագործության, անասնապահության բնագավառները: Կողմերը կարևորել են զբոսաշրջության խթանմանն ուղղված ծրագրերը և հայ–իրանական միջմարզային համագործակցության զարգացումը¹⁰:

Հարկ է նշել, որ երկու երկրների միջև տնտեսական հարաբերությունները չեն սահմանափակվում միայն առևտրային փոխ-

⁸ Համաձայնագիր ՀՀ կառավարության և ԻԻՀ կառավարության միջև առևտրատնտեսական համագործակցության վերաբերյալ, ՀՀ ԱԳՆ, ցուցակ 1, գործ N 286:

⁹ ՀՀ Ազգային Վիճակագրական ծառայություն: http://www.armstat.am/file/article/sv_12_12a_411.pdf

¹⁰ Тигран Саргсян принял новоназначенного посла Ирана в Армении//Tert.am(20 июля 2012) = <http://www.tert.am/ru/news/2012/07/20/iran-embassador/?sw>

հարաբերություններով և շատ հաճախ իրենց մեջ ընդգրկում են առավել խոշոր ծրագրեր: Դրանց օրինակ կարող է հանդիսանալ 1997 թ. շահագործման հանձնված բարձրավոլտ էլեկտրահաղորդման գիծը: Բացի այդ, երկու երկրների միջև նախատեսվում է իրականացնել Արաքս գետի վրա հիդրոէլեկտրակայանի կառուցման աշխատանքները: 1997 թ-ից սկսած՝ շարունակվում են էլեկտրաէներգիայի փոխշահավետ սեզոնային փոխանակումները: Հայաստանն ամառային ամիսներին էլեկտրաէներգիա է տրամադրում Իրանին, փոխարենը՝ այն ստանում ձմեռային ամիսներին:

2001 թ. դեկտեմբերին նախագահ Ռ. Քոչարյանի՝ Իրան կատարած այցից որոշ ժամանակ անց շահագործման հանձնվեց Ագարակի փոխանջատիչ կայանը, որն ամենաբարձր հզորությունն ունի Անդրկովկասում: Այժմ աշխատանք է ծավալվում երկու երկրների միջև նոր գծեր կառուցելու համար¹¹:

Իրանական կողմը մեծ ցանկություն ունի ներգրավվելու Հայաստանում հողմակայանների կառուցման գործում, ինչի համար 2,5 մլն դոլար դրամաշնորհ է տրամադրել, որպեսզի փորձնական հողմակայան կառուցվի Պուշկինի լեռնանցքում: Հաջողության դեպքում իրանական կողմը պատրաստ է մեծացնելու ներդրումների քանակը¹²:

Դեռևս 1992 թ. փետրվարի 9-ին ՀՀ-ի և ԻԻՀ-ի միջև հարաբերությունների սկզբունքների և նպատակների մասին հռչակագրում կողմերը նախատեսում էին համագործակցել էներգետիկ ոլորտում՝ Մեղրիում՝ Արաքս գետի վրա կառուցելով հէկ: Այդ հռչակագրի 15-րդ հոդվածում նշվում էր. «...Մեղրիի սահմանային կետում Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ համագործակցել համատեղ հիդրոէլեկտրակայան կառուցելու գործում: Իրանական կողմը հայտնեց, որ այդ հարցը կքննարկվի»¹³:

2006 թ. հուլիսի 5-ին ՀՀ նախագահին աշխատանքային այցով ժամանեց ԻԻՀ, որի հիմնական նպատակն էր հստակեցում մտցնել միջտնտեսական հարաբերություններում, հատկապես էներգետիկայի ոլորտում՝ հայ-իրանական գազատարի, երրորդ

¹¹ Մ. Մանուկյան, Հայ-իրանական հարաբերությունների ապագան, Միիր, 2 (46), 2004, էջ 45:

¹² Пути эффективной интеграции энергосистем стран Южного Кавказа, Баку, Ереван, Тбилиси, 2004, с. 43.

¹³ ՀՀ ԱԳՆ Դիվանագիտական բանբեր, Հայաստան-Իրան, Հարաբերությունների սկզբունքների և նպատակների մասին հռչակագիրը, Վենետիկ, 1993 թ., էջ 21:

բարձրավելու էլեկտրահաղորդման գծի, ինչպես նաև այլընտրանքային ճանապարհի կառուցման բնագավառում¹⁴:

2007 թ. մարտի 19-ին ի վերջո բացվեց հայ-իրանական գազատարի առաջին հատվածը, որն անցնում է Մեղրի-Քաջարան գծով: Բացման արարողությունը տեղի ունեցավ Ագարակ քաղաքում ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի և ԻԻՀ նախագահ Մահմուդ Ահմադինեժադի կողմից: ԻԻՀ նախագահը, բարձր գնահատելով Հայաստանի հետ ձեռք բերված համաձայնությունները էներգետիկայի, գազի, նավթի և ջրային ռեսուրսների ոլորտներում, նշեց. «Այդ ծրագրերի իրականացումը կամրապնդի երկու երկրների հարաբերությունները»¹⁵:

2007 թ. մարտի 19-ին ստորագրվեց Հայաստանի Հանրապետության կառավարության և Իրանի Իսլամական Հանրապետության կառավարության միջև Արաքս գետի վրա հիդրոէլեկտրակայաններ կառուցելու և շահագործելու բնագավառում համագործակցության մասին համաձայնագիր, որը վավերացվեց երկու երկրների խորհրդարանների կողմից: Փաստորեն, այն լինելու է երկու հիդրոէլեկտրակայանից բաղկացած կասկադ, մեկը Հայաստանի կողմից՝ Մեղրիում, մյուսը Ղարաջիլանում՝ Իրանի կողմից: Հէկերից յուրաքանչյուրի հզորությունը պետք է կազմի 140 ՄՎՏ: Յուրաքանչյուր կողմում կառուցվելու է ճնշումային թունել հէկի աշխատանքների համար: Այդ թունելով ջուրը բերվում է հէկ, և արտադրվում է էլեկտրաէներգիան: Տարեկան արտադրանքը կկազմի շուրջ 841 միլիոն կՎտ/ժ էլեկտրաէներգիա, կունենա 90 մ ճնշում և 18,2 կմ երկարությամբ թունել: Սրա վերաբերյալ «Մեղրիի հէկի կառուցման թույլտվության պայմանագիրը» ստորագրվեց 2010 թ. հոկտեմբերի 15-ին ՀՀ էներգետիկայի նախարար Ա. Մովսիսյանի և ԻԻՀ էներգետիկայի նախարար Մ. Նամջուի միջև¹⁶:

2007 թ. ապրիլի 5-ին ՀՀ կառավարությունը Կապի և տրանսպորտի նախարարությանը հատկացրեց 1,863 մլրդ դրամ՝ կառուցելու Իրան-Հայաստան այլընտրանքային ճանապարհ, որն անցնում է Մեղրի-Շվանիձոր-Վերիշեն-Ծավ-Կապան գծով՝

¹⁴ Тегеран и Ереван высоко оценивают уровень ирано-армянского сотрудничества <http://www.irna.ir/ru/news/view/menu-291/0612181577142243.htm>, ИРНА. 18 декабря 2006 года.

¹⁵ Президент ИРИ: Иран не видит никаких преград на пути дальнейшего развития взаимоотношений с Арменией, http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=45638

¹⁶ Пути эффективной интеграции энергосистем стран Южного Кавказа, 41: Ստորագրված փաստաթղթեր, <http://www.mfa.am/hy/country-by-country/ir/>

փորձելով խուսափել Կապան–Քաջարան դժվարանցանելի (Լիճքի [եռնանցք] ճանապարհից, որը հատկապես ճմռան ամիսներին գրեթե միշտ փակ է լինում:

Հայաստան–Իրան էներգետիկ համագործակցության մեկ այլ ծրագիր է Հայաստանի տարածքում համատեղ նավթավերամշակման գործարանի կառուցումը¹⁷: Այն եռակողմ ձևաչաճ ունի՝ Հայաստան–Ռուսաստան–Իրան: Սակայն այս պայմանագիրն առայժմ տարբեր պատճառներով սառեցված է:

Ապագա ծրագրերի ցանկում կա նաև պատրաստի նավթամթերքների տեղափոխումը Հայաստան՝ Թավրիզ–Արարատ ձգվող 8 մատնաչափ տրամագծով խողովակաշարով, ինչը բավարարելու է Հայաստանի պահանջարկը: Քննարկումներն այս ուղղությամբ շարունակվում են¹⁸:

Այսօր Հայաստանում մեծ ոգևորությամբ են վերաբերվում Հայաստան–Իրան երկաթգծի կառուցմանը: Այդ ճանապարհը Հայաստանի համար այլընտրանքային ճանապարհ կարող է դառնալ: Երկաթգծի կառուցման համար անհրաժեշտ է 2 մլրդ դոլար, և այն կյանքի կկոչվի հինգ տարվա ընթացքում¹⁹: Ըստ տնտեսագետների՝ այդ ծրագիրը տնտեսական առումով նպատակահարմար չէ, սակայն եթե դրան տրվի քաղաքական մոտեցում, ապա երկու երկրները, անտեսելով տնտեսական աննպատակահարմարությունը, ձեռնամուխ կլինեն Հայաստան–Իրան երկաթգծի կառուցմանը:

Հայ–իրանական հարաբերությունների զարգացմանը միշտ էլ նպաստում են նախագահների մակարդակով այցերը, որոնց ընթացքում վերջնական լուծումներ են ստանում տարիների ընթացքում դիվանագետների կատարած աշխատանքները, կնքվում են պայմանագրեր, ձեռք են բերում մի շարք համաձայնություններ: «2009 թ. գարնանը ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանի՝ Թեհրան այցի արդյունքում ձեռք բերվեցին և իրավական առումով ձևակերպումներ ստացան խնդիրներ, որոնք կարևոր են, և, ես կասեի, ռազմավարական նշանակություն ունեն ինչպես Հայաստան–Իրան հարաբերությունների, նրանց հետագա ընթացքը զար-

¹⁷ Հայաստան–Իրան էներգետիկ համագործակցության մասին առավել մանրամասն տես՝ Գ. Իսկանդարյան, «Հայաստան–Իրան հարաբերությունները էներգետիկայի ոլորտում», Հայաստան–Իրան, 20 տարի համագործակցության ճանապարհով, միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2012, էջ 91–96:

¹⁸ Հարցազրույց ՀՀ էներգետիկայի և բնական պաշարների փոխնախարար Ա. Սիմոնյանի հետ, Երևան, 24.01.2012:

¹⁹ Строительство железной дороги Армения–Иран получило первый миллион долларов, <http://www.regnum.ru/news/1239466.html>

գացնելու, այնպես էլ տարածաշրջանային համագործակցությունը խթանելու առումներով: Դրանք են Իրան–Հայաստան ուղիղ երկաթուղային կապը, ինչպես նաև Իրան–Հայաստան նավթամուղ և նավթամթերքի պահեստարան ստեղծելու նախագծերը, Արաքս գետի վրա երկու հէկեր կառուցելու ծրագիրը, որոնց համար սահմանվել են առաջիկա անելիքները, իսկ վերջինիս շինարարությունն արդեն մեկնարկել է»,— նշում է ԻԻՀ–ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Կարեն Նազարյանը (2005–2009 թթ)²⁰:

Հայտնի է, որ միջազգային հանրությունը խիստ քաղաքականություն է իրականացնում պաշտոնական Թեհրանի նկատմամբ՝ դիմելով պատժամիջոցների, որոնց բացասական ազդեցությունն արդեն անդրադառնում է Իրանի տնտեսության վրա. այն իր ազդեցությունն է թողնում նաև հայ–իրանական առևտրաշրջանառության վրա նույնպես: Այս ամենով հանդերձ՝ պաշտոնական Երևանը չի պատրաստվում նվազեցնել հարաբերությունների մակարդակը Թեհրանի հետ: Բացի այդ, ՄԱԿ–ի պատժամիջոցները չեն ազդում Հայաստան–Իրան հարաբերությունների հիմնական ոլորտների վրա՝ էներգետիկա, առևտուր և բեռնափոխադրում: Այսպիսով՝ վերոհիշյալ պատժամիջոցներն էական ազդեցություն չեն կարող թողնել Հայաստան–Իրան հարաբերությունների վրա, սակայն այն կարող է ազդել առևտրաշրջանառության մակարդակի վրա այն պարզ պատճառով, որ այսօր Իրանը ունի խնդիրներ, և որոշում է կայացվել մի շարք անուն ապրանքներ երկրից դուրս չբերելու: Սակայն Հայաստանի համար արվում են որոշ բացառություններ:

Այս ամենով հանդերձ՝ կարծում ենք, որ հայ–իրանական հարաբերություններում տնտեսական ոլորտի հարաբերություններն իրականում նվազ չափով են հետաքրքրում իրանական կողմին, քանզի երեք միլիոնանոց շուկա ունեցող երկիրը, որի տարածքը հնարավոր չէ օգտագործել որպես տարանցիկ ուղի՝ դուրս գալու դեպի Ռուսաստան կամ արտաքին աշխարհ, քանի որ Վրաստանը հրաժարվում է մասնակցելուց Իրան–Հայաստան պլանսին, չի կարող իրապես հետաքրքրել 75 միլիոնանոց բնակչությամբ երկրին: Հայաստանը Իրանին կարող է հետաքրքրել տնտեսական ոլորտում միայն Իրանի հյուսիսային նահանգների հետ առևտրաշրջանառություն իրականացնելու ուղղությամբ: Այսպիսով՝ ակնհայտ է դառնում Հայաստան–Իրան տնտեսական

²⁰ Հարցազրույց ԻԻՀ–ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան (2005–2009 թթ.) Կարեն Նազարյանի հետ, Երևան–Նյու Յորք, 08.01.3013:

ոլորտների պայմանագրերի իրականացման դանդաղկոտության իրական պատճառը: Հայ-իրանական տնտեսական հարաբերություններում իրականացրած յուրաքանչյուր ձեռքբերում ավելի շուտ քաղաքական կամքի դրսևորման հետևանք է, քան տնտեսական նպատակահարմարություն:

Հայաստան-Իրան գիտամշակութային կապը, հիրավի, կարող է լինել ամենից ակտիվ զարգացող ուղղությունը երկու երկրների միջև: Հայաստանի և Իրանի միջև գիտական և մշակութային հարաբերությունների հիմքը դրվել է 1992 թ. մայիսի 7-ին կողմերի միջև ստորագրված համաձայնագրով, որի շնորհիվ նրանց միջև այդ բնագավառներում հաստատվեցին փոխշահավետ հարաբերություններ:

Ներկայումս Հայաստանում ուսում են ստանում շուրջ երեք հազար իրանցի ուսանողներ, պարբերական բնույթ են կրում իրանցիների այցերը Հայաստան հատկապես Նովրուզ-Բայրամի տոնակատարության օրերին²¹, որոնց թիվն այդ օրերին հասնում է 50 հազարի: Հայաստանի տասնյակ դպրոցներում դասավանդվում է պարսկերեն, Երևանի Կապույտ մզկիթում ևս անվճար դասավանդվում է պարսկերեն: Իրանի տարածքում գործում են վեց տասնյակի հասնող հայկական դպրոցներ: Իրանահայ գաղութի թեմական մարմինների վրա են ընկնում դպրոցների նյութական բազայի պահպանման ու ամրապնդման, դպրոցական շենքերի կառուցման հոգսերը: 1960 թ. Սպահանի համալսարանում գործում է հայոց լեզվի և գրականության ֆակուլտետը: Մայրաքաղաքում գործում են նաև «Րաֆֆի» և «Սանահին» մարզամշակութային միությունները: Առավել հայտնի է մարզամշակութային «Արարատ» կազմակերպությունը՝ նույնանուն մարզավանով հանդերձ:

Այսօր էլ Իրանում պետական մակարդակով շարունակվում է հոգածություն ցուցաբերվել հայկական մարզամշակութային, ինչպես նաև հոգևոր արժեքների նկատմամբ:

Թեհրանում լույս են տեսնում «Ալիք» օրաթերթը, «Արաքս» ամսագիրը: Միայն այդ քաղաքում կա գործող հայկական 8 եկեղեցի: 2008 թ. իրանական կառավարության ջանքերի շնորհիվ հայկական Սուրբ Ստեփանոս և Սուրբ Թադևոս առաքյալների վանքերն ընդգրկվեցին ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի մշակութային արժեքների ցանկում:

Բացի այդ, ամեն տարի Իրանում և Հայաստանում տեղի են ու-

²¹ Гоча Дарчия, Иран – Армения: «вечное партнерство» с сопутствующими проблемами // «Кавказский дневник» (20 апреля 2012) = <http://inosmi.ru/caucasus/20120420/190844089.html#ixzz2CbmZfvKG>

նենում արվեստագետների ցուցահանդեսներ, որոնց միջոցով երկու կողմերը ներկայացնում են իրենց հարուստ մշակույթը: Դրա օրինակն է 2006 թ. նոյեմբերին Երևանի Ժողովրդական արվեստի թանգարանում «Սպահանի արվեստը» ցուցահանդեսը՝ ի դեմս հանրահայտ նկարիչներ Մոհամմեդ Ալի Ֆարշիդայի և Մոհամմեդ Ալի Հեդայաթի: Նրանք ներկայացնում էին Իրանը պատկերող ավելի քան 50 կտավ²²: 2012 թ. նոյեմբերին Եղեգնաձորի երկրագիտական թանգարանում ցուցադրվեցին հայ և իրանցի արվեստագետների կտավները և ձեռագործ աշխատանքները²³:

Համաձայն ԻԻՀ-ում ՀՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Գրիգոր Առաքելյանի՝ «...արդեն վեց տարի է, որ Հայաստանը Թեհրանում կազմակերպվող գրքի միջազգային ցուցահանդեսի մշտական և ակտիվ մասնակիցն է, կազմակերպվում են սեմինարներ, անցկացվում են մշակութային օրեր և այլն: Հայաստանից թատերախմբեր են հրավիրվում Իրան: Մենք աշխատում ենք բազմակողմանի ու ճիշտ ներկայացնել Իրանի քաղաքացիներին հայկական մշակույթը»²⁴:

Իրան-Հայաստան փոխհարաբերություններում ուրույն տեղն ունեն նաև միջմարզային շփումները: Էներգետիկ ոլորտում Իրանի և Հայաստանի որոշ նահանգներ ու մարզեր բավական ակտիվ կերպով համագործակցում են: Վերջին շրջանում նկատելիորեն ակտիվացել է միջմարզային համագործակցությունը: Մասնավորաբար այն աշխույժ է ընթանում ՀՀ Սյունիքի, Արարատի մարզերի և ԻԻՀ Ատրպատականի նահանգի միջև: Դրա լավագույն վկայությունն են 2001 թ. սկզբներին Մեղրիի սահմանամերձ շուկայի վերաբացումը, իրանական սարքավորումներով Սիսիանում քարի մշակման արտադրության կազմակերպումը, Ատրպատականի նահանգում արտադրվող թելերի օգտագործմամբ Գորիսում տարբեր տեսակի կտորեղենի արտադրության հիմնումը, Արարատի մարզի գյուղատնտեսական մթերքներն ու արտադրանքն Իրանի տարածքի այլ շրջաններ տեղափոխելու համաձայնության կայացումը:

Այսօր էլ Իրանի և Հայաստանի միջմարզային հարաբերությունները բավական ակտիվ են ընթանում: Այսպես՝ Իրանից

²² В Ереване открылась выставка работ иранских художников «Искусство Исфана», http://www.iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=44358

²³ В Армении открылась совместная выставка произведений армянских и иранских искусствоведов// panorama.am (15 ноября 2012) =<http://www.panorama.am/ru/culture/2012/11/15/arm-iran/>

²⁴ Հարցազրույց ԻԻՀ-ում ՀՀ արտակարգ դեսպանորդ և լիազոր նախարար Գրիգոր Առաքելյանի հետ, ԻԻՀ, Թեհրան, նոյեմբերի 2, 2012 թ.:

Հայաստան ներմուծվող գազի դիմաց հայկական կողմը պետք է մատակարարի էլեկտրաէներգիա հատկապես Իրանի Ատրպատականի նահանգին:

Այսպիսով՝ ուսումնասիրելով հայ-իրանական հարաբերությունների ողջ դինամիկան՝ ակնհայտորեն հանգում ենք հետևյալ եզրակացությունների:

1. Հայ-իրանական հարաբերությունների զարգացման, ամրապնդման մեջ առկա է երկկողմ շահագրգռվածություն: Իրանը, Հայաստանի հետ խորացնելով շփումները, լուծում է միանգամից երկու հարց.

ա) Համաշխարհային հանրությանը ցուցադրվում է, որ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունը հանդուրժողական մոտեցման կողմնակից է բոլոր ժողովուրդների և կրոնների նկատմամբ, դրանով անհիմն է դառնում Իրանին որպես *ծայրահեղ մահմեդական երկիր* պիտակավորումը:

բ) Համեմատաբար հզոր Հայաստանը Իրանին ձեռնտու է, որպեսզի վերջինս կարողանա դիմագրավել թուրք-ադրբեջանական մերձեցմանը Կովկասում և որպես այլընտրանք միշտ առաջարկի Իրանի ներգրավվածությունը տվյալ տարածաշրջանում:

2. Հիշատակության արժանի է, որ Իրանը մեծապես ցանկանում է համագործակցել Ռուսաստանի Դաշնության հետ, ինչը Հարավային Կովկասում ակնհայտորեն հնարավոր է միմիայն հայկական հողում:

3. Իրանին ձեռնտու է նաև Հայաստանի առկա լարվածությունը և Թուրքիայի, և Ադրբեջանի հետ, քանզի Հայաստանը արտաքին աշխարհի հետ շփումը, Վրաստանից գատ, իրականացնում է Իրանի տարածքով: Դրան հավելենք նաև, որ իրանական ճանապարհը կարող է Թուրքիայի և Ադրբեջանի համար լինել վրացականին այլընտրանքային:

4. Սակայն այս ամենով հանդերձ՝ նկատվում են հարաբերություններում հաճախ չհիմնավորված դանդաղկոտություն և ձգձգվածություն, որոնք էլ ունեն իրենց պատճառները.

ա) Հայ-իրանական հարաբերությունների զարգացման դեպքում Իրանը այնուամենայնիվ հաշվարկում է ինչպես Իրանի տարածքում ապրող ազերիների առկայությունը, որոնց թիվը տարբեր հաշվարկներով հասնում է մինչև 30 մլն-ի, և որոնք կարող են ազդեցություն ունենալ ներքաղաքական խնդիրների վրա, այնպես էլ դավանակից Ադրբեջանի մոտեցումները: Քանի որ վերջինիս կողմից առավել շատ նկատվում են մերձեցման միտումներ

Թուրքիայի և Իսրայելի հետ, Իրանին այլևս ոչինչ չի մնում, քան խորացնել համագործակցությունը Հայաստան-Ռուսաստան դաշինքի հետ:

բ) Հայաստանը, հարավում չունենալով Իրանից բացի այլ բաց սահման, ջերմեռանդորեն պահպանում է այդ հարաբերությունները՝ նպաստելով նրանց զարգացմանը: Սակայն Հայաստանն էլ, բնականաբար, հաշվարկում է միջազգային ասպարեզում Իրանի նկատմամբ իրականացված ճնշումները: Որքան էլ որ Երևանը փորձում է չեզոքություն պահպանել այս ոլորտում, այնուամենայնիվ, երբեմն-երբեմն բարձրացվում է Հայաստանի հարցը՝ որպես Իրանի հետ խիստ ջերմ հարաբերություններ ունեցող երկիր, ինչը շատ հաճախ չի խրախուսվում:

Այս ամենով հանդերձ՝ կարծում ենք, որ հայ-իրանական հարաբերությունները զարգացման մեծ ներուժ ունեն, քանզի ակնհայտորեն հետաքրքրված են միմյանցով, հարաբերությունները որակվում են որպես հատուկ, և առկա է քաղաքական կամք երկու երկրների ղեկավարների մոտ: